

Ольга Черемська

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

**ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В
ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ
ШКОЛИ (20–30 РР. ХХ СТ.)**

В історії розвитку української мови, у процесі вироблення її норм на особливу увагу заслуговують 20–30 рр. На початку ХХ ст., за словами О. Ткаченка, почалося нечуване «мовне відродження». Значною мірою воно пов'язане з діяльністю мовознавців ХФШ 20–30-х років, які заклали теоретичні основи внормування й кодифікації української мови та розпочали їх практичну реалізацію, напрацювавши нові напрями наукових досліджень, створивши й видавши підручники, словники фахових термінологій та перекладні словники. Серед фундаторів нормувального процесу М. Гладкий, О. Курило, С. Смеречинський, М. Сулима, К. Німчинов, О. Синявський, О. Ізюмов, М. Йогансен, Н. Малеча, Н. Солодкий, Б. Ткаченко, В. Сімович, Г. Сабалдир, А. Кримський. Усі ці мовознавці були репресовані в 1932–1938 рр., а їх праці вилучені із наукового дискурсу. Однак науковий доробок учених є цінним джерелом вивчення нормативного й кодифікаційного процесів як невіддільного компонента історії української літературної мови: «Здійснене в кінці 20-х – на початку 30-х рр. нормативно-граматичне вивчення української мови поглибило рівневу характеристику її елементів, а головне – посприяло розмежуванню дескриптивних і прескриптивних досліджень» (Мацюк 2003: 27).

**Основні чинники нормування й кодифікації української мови
у 20–30 рр. ХХ ст.**

Для вироблення літературної норми є важливою сукупність умов, які характеризують визначені законом реалізовані правила мовної поведінки громадян; використання державної мови в усіх сферах суспільного життя: державного управління, освіти та виховання тощо. Усі ці чинники формують мовну ситуацію, яка, своєю чергою, залежить від здійснюваної в державі мовної політики. Таким чином, можна стверджувати, що «мовна ситуація виступає з'єднувальною елементом між діахронією та синхронією в лінгвістиці. Мова йде при цьому про з'ясування взаємовідношень літературної мови з іншими утвореннями й формами національної мови, що функціонують у певному суспільстві та впливають на вироблення мовних норм української літературної мови» (Кравченко 2009: 237). Сприятлива мовна ситуація склалася в Україні у 20–30 рр. ХХ ст.: розширення функцій української мови у сферах державної влади та управління, розвиток україномовної преси та книговидавництва, українізація системи освіти та культури – найважливіші чинники, «які висунули на перший план серед

ряду актуальних проблем українського мовознавства питання необхідності нормування та кодифікації української літературної мови» (Мельник 2010: 41).

Важливим чинником є також особистісний вплив на вироблення і стабілізацію норм літературної мови. Серед видатних особистостей, що заклали загальнонаціональні основи літературної мови, Ю. Шевельов виокремлює Тараса Шевченка, Бориса Грінченка, Олексу Сиявського. Значення доробку видатного харківського лексикографа Б. Грінченка полягає в тому, що він «Своїм методичним підходом, своєю впертою працьовитістю й посидючістю дав досі неперевершену словникову, а в межах словника і граматичну, і правописну кодифікацію літературної мови». О. Сиявський як науковець і професор університету «вніс у проблеми нормалізації глибоке знання, науковий досвід і методу, не тільки відчуття тенденцій, а і розуміння їх» (Шевельов 2002: 15–16).

Але чи не найважливішим чинником успішного здійснення нормувального процесу в період 20-х рр. була неперервність лінгвістичних традицій ХФШ. Харківські мовознавці Б. Грінченко, О. Сиявський, Л. Булаховський, М. Гладкий, М. Йогансен, О. Курило, М. Наконечний, К. Німчинов, С. Смерчинський, М. Сулима, Б. Ткаченко – спадкоємці науково-теоретичних підходів до вивчення й опису мовних явищ, започаткованих ученими ХІХ ст. Своїми джерелами ХФШ сягає другої половини ХІХ ст. і пов'язана з іменами Із. Срезневського, П. Лавровського та О. Потебні – одного із засновників і натхненника ХІФТ, що за часів створення при імператорському ХУ (1877 р.) мало назву «Харьковское историко-филологическое общество» і видавало «Сборник Харьковского историко-филологического общества» (1886–1914) (Чугуй 2015: 26). Серед членів та очільників товариства – університетські викладачі, представники європейських країн: Марин Дринов (з 1877 р. – секретар, 1890–1897 рр. очолював ХІФТ), Едуард Вольтер навчався в ХУ і захищав магістерську дисертацію, Яніс Ендзелінс (1909–1920 рр. викладав у ХУ) та ін. Тут розпочав свою лексикографічну діяльність Ізмаїл Срезневський – автор тритомного словника «Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» (Т. 1–3. Санкт-Петербург, 1893–1912), який містить давню українську лексику. Таким чином, у ХУ закладено європейські лінгвістичні традиції, що сприяли розвитку філологічної думки в Україні у 20–30 рр. ХХ ст.

Підготовчий етап до системної кодифікаційної практики

Активізації кодифікаційної діяльності передував підготовчий етап до системної лексикографічної практики, що склався на початку ХХ ст.: «стосовно цього періоду можна говорити вже окремо про лінгвістичні та літературознавчі студії. Другою ознакою цього періоду є виділення україністики в окрему галузь філологічної науки та бурхливий розвиток теоретичного і практичного мовознавства» (Лисиченко 2015: 103). Видано посібники української мови М. Сумцова «Начерк розвитку української літературної мови» (Х., 1918),

С. Кульбакіна «Украинский язык. Краткий очерк исторической фонетики и морфологии» (Х., 1919), О. Синявського «Короткий нарис української мови» (Х., 1918), «Порадник української мови» (Х., 1922), «Украинский язык» (Х., 1923; кілька видань) та ін., що дало змогу залучити українську мову до наукових студій.

У цей період розпочався «тривалий і повільний процес нагромадження й відбору українського лексичного матеріалу, що сприяло поступовому витворенню й утвердженню лексичних норм української літературної мови» (Бевзенко 199: 57). Так, у тринадцятому томі «Сборника Харьковского историко-филологического общества (Харків, 1902) надруковано вартісну працю В. Василенка «Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии», у якій зібрано й пояснено термінологічну лексику із різних народних промислів і назв процесів (вироби з дерева, обробка шкіри, рогу, волосу, ткацтво, гончарство, рибальство тощо), а також із сільського господарства, хліборобства та ін. Багатий і різноманітний матеріал до технічної термінології записаний автором 1884–1885 рр. у семи повітах Полтавщини (ОТСНТТ). В. Василенко опублікував також теоретичну розвідку «Къ вопросу о толковом словарѣ украинской народной терминологии. Докладъ», у якій обґрунтував необхідність дослідження такої термінології та принципи укладання термінологічних словників (Василенко 1902: 59–71).

Значна активізація термінологічної роботи на Слобожанщині розпочалася після революції 1905 р., коли наслідки послаблення реакції почали давати окремі результати. Так, термінологічна комісія природничої секції літературно-наукового відділу Харківського товариства імені Квітки-Основ'яненка з 1912 р. провадила роботу зі збирання народних матеріалів та виписування термінів із літератури. Свої спогади про це залишив Г. Холодний: «Ми повинні бачити, що всі окремі заходи коло справи, всі термінологічні організації вирости наслідком зростання реальних потреб українського життя. Що, дедалі, голосніше за себе промовляли, безнастанно вимагали свого задоволення. У роботі студентських організацій ніби виявлялося передчуття великих подій, що повинні були і термінологічне питання поставити на всю широчінь» (Холодний 1928: 12).

Згодом, у 1917 р., на Полтавщині видано два невеличкі за обсягом термінологічні словнички вчителя Кобеляцької комерційної школи, випускника ХУ, професора Харківського інституту народної освіти (1924–1934) Костя Дубняка: «Короткий українсько-російський словник термінів природознавства та географії» (КУРСТПГ) та «Російсько-український словничок термінів природознавства та географії» (РУСТПГ). У 1918 р. у Гадячі на Полтавщині видано невеликий за обсягом «Російсько-український словник термінів фізики і хімії» (1918) (РУСТФХ) Миколи Вікула. Мовознавці оцінюють ці словники як цікавий факт термінологічної роботи на етапі відродження термінологічної лексики української мови. Однак зауважують, що вони «не мали помітного впливу на розвиток української лексикографії та процес збагачення української літературної лексики, а тим паче не сприяли нормалізації термінологічного складу» (Процик

2004: 31).

Окремо варто згадати найвидатнішу працю української лексикографії до 1917 р. – чотири томний перекладний українсько-російський словник «Словарь української мови», що вийшов за редакцією Б. Грінченка (1907–1909, 68 тис. сл.) (СУМГ). Характерно, що його автор Б. Грінченко – і за походженням, і за освітою, і за світоглядом, і за осягом філологічної діяльності (лексикограф, письменник, педагог, етнограф, літературознавець, історик, публіцист) – яскравий представник ХФШ. Саме завдяки старанням Б. Грінченка, як відзначає Ю. Шевельов, з-поміж інших напрямів нормалізаторської діяльності другої половини ХІХ ст. «тільки словникова праця досягла свого завершення в монументальному словнику української мови Бориса Грінченка (1909). Словник цей звичайно розглядають як збірку діалектних матеріалів. Це не слушно. Словник Грінченка також мав виконати й виконав нормалізаторське завдання. Хоч він і був базований на діалектних матеріалах, але в певному доборі, подиктованному критерієм бодай мінімальної придатності їх у літературній мові, а до того ж – і це головне – перепущених через сито загальноукраїнської фонетики й морфології» (Шевельов 2002: 10).

Матеріали для цього словника, зібрані впродовж кількох десятиліть із етнографічних і фольклорних збірників, творів українських письменників, попередніх словників української мови, опрацьовувала редакція журналу «Киевская старина». Цей словник за поданням О. Шахматова Російська академія наук відзначила другою премією М. Костомарова як найповніший і найбагатший з усіх тогочасних словників. І хоч учені зауважують окремі недоліки праці Б. Грінченка, зокрема неповноту лексичного матеріалу (Бевзенко 1991: 55–57), однак лексикографічна праця Б. Грінченка стала основою для розвитку української лексикографії в подальші десятиліття.

Зокрема це стосується «Російсько-українського словника» (1918) С. Іваницького та Ф. Шумлянського (Ф. Шумлянський – активний учасник обговорення „Найголовніших правил українського правопису” (1921), автор розвідки „Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук” (1926)), а також «Словника української мови» (1920) Д. Яворницького (близько 5 тис. сл.), який оцінюють як вдале доповнення до «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Д. Яворницький – випускник ХУ (1881), історик, археолог, фольклорист, етнограф і письменник – під час наукових експедицій, а також із творів українських письменників давніх часів зібрав цінний лексичний матеріал. «Ще за живота Б. Грінченка мною було надіслано йому 2500 слів, які увійшли в його Словник. Після того поминуло десять років, і у мене зібрався великий, дуже коштовний лексичний матеріал, приблизно на 75 друкованих аркушів, який я і розпочав друкувати як додаток до Словника Грінченка» (СУМЯ 1920: Передмова). Словник цікавий тим, що кожна стаття словника містить посилання на джерела: «**Б`абло, ла**, болото, топь *Так і звалось драгвиняте бабло.*

Київск. г., Чегерин. у., Український етнографічний збірник; Київ, 1911, I, 40» (СУМЯ 1920: 8).

Пошук шляхів поповнення й оновлення лексичного складу.

Як засвідчують зазначені лексикографічні праці, у перші десятиліття ХХ ст. була відсутня система впровадження усталених норм у мовну практику, яка передбачає насамперед підтримку з боку державних інституцій. Цей етап у повному обсязі починається лише з 20-х рр., коли розширено функції української мови в усіх сферах суспільного життя. Словниковий склад, фразеологія і термінологія потребували внаормування й доповнення з використанням різних засобів: історичних джерел, діалектів, розмовної практики, іншомовних запозичень, новотворів тощо. Розпочалися активні дискусії щодо основ лексичного нормування. Мовознавці О. Курило, М. Сулима, С. Смеречинський вбачали цю основу в селянській мові, народній творчості та етнографічних джерелах, О. Синявський та М. Наконечний передбачали ширші можливості для постійного збагачення й оновлення мови – живе мовлення, здобутки інших мов, суспільно-політична й виробнича сфери (Жовтобрюх 1991: 248).

Усі ці проблеми зачіпали й українську лексикографію. Найбільшою проблемою, яка постала перед укладачами словників ділової мови, був сам стан української мови 1917 р. і наступних років. «Невиробленість офіційно-ділового стилю української мови, брак ділової термінології ускладнювали роботу лексикографів. Виникало питання: з яких джерел формувати нову ділову лексику?» (Усатюк 2010: 57).

Так, період 20-х, що характеризується, «по-перше, активним розвитком лексикографії за кількістю та різноманітністю словників (за П. Горецьким, їх видано 131; особливо багато – 1918 та в часи *українізації*)... По-друге, прагненням відшукати і максимально повно подати народну, питома українську лексику (звідси, зокрема, насичення української частини статті в перекл. словниках не тільки синонімічними, а й численними видовими найменуваннями) або, в разі потреби, створювати слова з морфем української мови, а не запозичати з інших мов» (Тараненко 2000: 279), ставив усе нові завдання перед лексикографами, які потребували невідкладного розв'язання. Складність процесу кодифікації полягала в пошуку оптимальних шляхів поповнення й оновлення лексичного складу: «нормалізатори намагалися заповнити прогалини, використовуючи насамперед внутрішні мовні ресурси. Уважано за доцільне збагачувати літературну мову матеріалом різних діалектів; літературну мову розглядало як єдину міжговіркову й надговіркову літературну українську мову» (Шерех 1998: 342).

Не було однастайності щодо джерел «українського культурного мовотворення», зауважує В. Чапленко. «Тут діяли, як і попередніми часами, наосліп, перебільшуючи значення народної мови, а особливо уперто наполягали на хибній думці про потребу використовувати в українському мовотворенні

фолкльорної мови. Виразно підкреслював це в своїх дослідних роботах про функції відмінків і в граматиках Є. Тимченко, а його учениця Олена Курило свою «Початкову граматику» майже цілком побудувала на фолкльорному матеріалі. Та й у інших авторів граматик фолкльорний матеріал займав чимало місця» (Чапленко 1970: 319 – 320). Пуристична тенденція, що полягала у відмежуванні від російської мови, властива й термінологічним працям О. Курило. Дослідниця видала словники медичної, фізичної та хімічної термінології і була упорядником словника ботанічної номенклатури. Усього в період українізації видано понад 60 термінологічних словників, характерними рисами яких є: усунення невиправданих запозичень та заміна не властивих українській мові деривативних моделей, заміна іншомовних термінів національними, творення термінів за українськими моделями, заміна активних дієприкметників, відродження давніх термінів та ін. (Кочан 201: 157, 159–161).

Отже, із середини 20-х років чітко визначилися два напрями, дві школи в мовознавстві. Речниками етнографічної школи були А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило у своїх ранніх працях, М. Гладкий, С. Смеречинський, В. Сімович, І. Огієнко. Помірковані пуристичні погляди висловлювали О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, О. Курило (в пізніших творах) та ін.

Крайні пуристи (київська школа) категорично „відкидали форми й конструкції, не притаманні розмовній мові без огляду на те, чи були вони запозичені недавно з російської мови чи в старовину з грецької й латинської: активні дієприкметники, пасивні конструкції, віддієслівні іменники вважали не властивими українській мові. Кримський заходив так далеко, що навіть слово зміст у публікаціях ВУАН заміняв на де що є. Мовознавці харківської школи, не були такими категоричними. Вони не відкидали конструкції, засновані на європейській традиції й практиці, хоч і вважали бажаним частіше, ніж досі, вдаватися до форми «своїх». Помірковані пуристи чітко розмежовували різні стилі й жанри, в той час як екстремісти не брали їх до уваги. В синтаксисі помірковані боронили, як і в лексикографії, синтезу народних компонентів з асимільованими європейськими. (В лексикографії цей підхід добре ілюструє „Практичний російсько-український словник» М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова і Б. Ткаченка – 1926)“ (Шерех 1998: 319 – 320).

Принципи кодифікації лексики в «Практичному російсько-українському словнику» М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова, Б. Ткаченка.

ПРУС, що нараховував понад 17 000 статей, харківські мовознавці уклали на замовлення Державного видавництва України. Окреслюючи завдання перед авторським колективом, Б. Ткаченко висловив чіткі вимоги до укладачів словника: «1. Складавши двомовного словника, треба знати обидві мови. 2. Практичний словник має базуватися на живому матеріалі сучасної літературної мови.

3. Словник має давати чітку диференціацію значіння слів. 4. Між'язичні словесні відповідності виявляють не лише шифром, а й синонімами та контекстами. 5. З фразеології даються словосполучення, яких не можна творити простим вложенням слів» (ПРУС: 76). Беручи за основу ці критерії, упорядники ставили за мету:

1. Подати актуальний російський текст, доповнивши його словами сучасного радянського вжитку.

2. Диференціювати відтінки російських слів та українських значень, пояснивши характер даного відтінку чи то на прикладі, чи то посилаючись на синонімічні слова.

3. Пристосувати «П. Р.–У. С.» до потреб українізації, насамперед орієнтуючись на мову газети, популярної книжки, політико-економічної літератури та справочництва.

У цьому словнику вперше послідовно подано систему гнізд, наприклад: Доверенность – //-ренный – //-рие – //-ритель – //-рительный -рчивый //-ряться; уведено розмежування у віддієслівних іменниках на позначення процесових понять і предметів, наприклад: Исполнение – *виконання*; (процесс) – *виконування*; Отделка 1) (процесс работы) – *оброблення*; 2) – *оздоба*; Распределение – 1) (процесс) – *розподілення, розміщення, розкладання*; 2) (результат) *розподіл, розклад*, (р-ние налогов между людьми) – *уклад*, Создание 1) (процесс) – *створення, спорудження*; 2) (создание) *створіння*; Счет – 1) *лік, лічба, числення*; 2) (бумага) – *рахунок*.

Подано маркування окремих слів, пояснення лексико-семантичних відтінків, окрім прикладів, ужито слова, що уточнювали значення, а саме: (перенос.), (любов, ласк.), (выразит.), (сильнее), (грубее), (народное), (фамильярно), (насмешливо), (абстрактно), (конкретно), (бранное) та багато ін., наприклад: Испытание – 1) *випроба, випробування, (екзамен) – іспит*, (выразит.) – *лиха година*.

Укладачі подали реєстр найпотрібніших слів широкого вжитку. Віддаючи належне вимогам нової доби, вони залучили до своєї праці новотвори в нестандартному поданні, оскільки чимало слів виникли або набули іншого значення в процесі розвитку української літературної мови (Зубков 2000: 29), наприклад: Общество ~ 1) (термин социологич.) – *суспільство (первісне суспільство)*; 2) (активный слой общества) – *громадянство*; 3) *товариство (споживче, акціонерне товариство)*; сельское общ. (=община) – *громада*; Коллективное хозяйство – *колективне господарство (сокр.) – колгосп, -пу*; Коммунистический – *комуністичний (Комуністичний Інтернаціонал) (сокр.) – Комінтерн*, а також відповідні ідеологічні ілюстрації: Изощрасть – *вимудровувати (західна буржуазія вимудровує брехні на СРСР)*; Бюст – *погруддя, бюст (на сцені погруддя Маркса й Леніна)*.

Як засвідчує аналізована праця, за два роки до виходу офіційного упорядкованого правопису (1928) мовознавці ХФШ здійснили спробу запровадити

до активного вживання власне українські терміни та відповідники, вилучивши російські аналоги, наприклад: Карта (географ.) – *мана*; Катет (математ.) – *прямка*; Латунь – *мосяж*, *-жу*; Мышьяк – (химич.) *арсен*; Приток – *доплив* та ін. Головною рисою цієї праці, а також багатьох інших словників доби українізації було прагнення до нормалізації поданого в них мовного матеріалу. Ю. Шевельов зазначає, що в цей період «сама літературна мова була нормалізована й піднесена на вищий рівень» (Шевельов 2008: 166); а «приватна ініціатива в складанні термінологічних словників великою мірою занепала, праця ця тепер велася централізовано» (Шевельов 2008: 168).

Одночасно з практичною термінологічною роботою науковці ІУНМ розпочали працювати над теоретичним осмисленням принципів побудови термінологічних систем. Це сприяло піднесенню самої науки, розширенню сфери функціонування української мови й доведенню її універсальності. 20-ті – початок 30-х років характеризувалися значною активністю наукових досліджень: зросла кількість наукових праць у галузі техніки, математики, механіки, машинобудування та ін.; відбувалися активні дискусії щодо орфографічного, граматичного й лексичного унормування наукової мови; працівники мовознавчих установ виконували велику роботу зі збирання й опрацювання наукової лексики української мови (Гавриш 2010: 41–42). Зрештою в першому номері «Вісника» ІУНМ за 1928 р. надруковано «Інструкцію для укладання словників». Лексикографи-термінологи брали її за основу своєї діяльності. Однією з головних настанов ІУС було те, що термінолог повинен був творити слова-терміни, яких не вистачає в мові, «з кореневих мовних основ» за допомогою притаманних українській мові афіксів (ІУС ІУНМ 1928: 66).

Варто зауважити, що мовознавці ХФШ провадили лексикографічну діяльність у таких комісіях, організаціях та установах, як: Комісія для складання словника української живої мови при УАН (у складі А. Кримського, В. Ганцова, Г. Голоскевича, М. Грінченко, А. Ніковського та ін.); Термінологічна комісія Українського наукового товариства в Києві, Інститут української наукової мови (з 1921 р.), Інститут мовознавства (з 1930 р.). У 1925 р., коли Рада Народних Комісарів УРСР ухвалила створити при Наркомпросі нову Комісію під головуванням наркома освіти О. Шумського, членами її стали – А. Кримський, О. Синявський, О. Курило, Є. Тимченко, М. Грунський, М. Скрипник та ін. На першому пленумі Комісії в Харкові (листопад 1925 р.) розглянуто представлені проекти (розділи) правопису, серед них проект української граматичної термінології, у складанні якого брали участь Л. Булаховський, М. Грунський, М. Йогансен (Лукінова 2014: 101).

Досягненням українських мовознавців 20–30 рр. є академічний «Російсько-український словник» (РУС 24–33) у 4-х тт. Для його створення використано попередні лексикографічні надбання, українську художню літературу, мову преси. Однак опубліковано лише перші три томи словника (А–П), четвертий том, готовий до друку, вилучено. Десятирічна праця мовознавців перевершила сподівання

партійної номенклатури. У РУС 24–33 значною мірою відбиті тенденції доби: «використовувати максимально засоби народної (селянської) мови», «оборонна супроти російської мови тенденція – обминати запозичені з цієї мови слова. Пуристична тенденція приводила до вилучення зайвих етранжизмів (барбаризмів) та заміни їх українськими народними словами або новотворами» (Чапленко 1970: 420).

Наукові здобутки цих мовознавців відзначив Л. Булаховський: «В час, коли сама практика літературної української мови ще не була досить усталеною, коли з полтавсько-київською основою літературної мови саме в словниковому її складі ще великою мірою поєднувалася діалектна та літературна спадщина українського Заходу, а велика західна частина українського народу перебувала в складі іншої держави, – знайти правильний підхід до вибору тих або інших слів для нормативного словника і в кожному окремому випадку впізнати те, що при цьому виборі слів пізніше справжню життєздатність, було справою нелегкою (часто цілком переконливо не розв’язаною аж до нашого часу)» (Булаховський 1957: 66–67).

Як зауважує С. Єрмоленко, «Складним був процес становлення лексичної норми, особливо формування термінологічної лексики з різних наук. галузей. В унормуванні термінологічної і номенклатурної лексики відіграли певну роль перекладні спеціальні словники, не позбавлені різнобою й пуристичних тенденцій. Вирізнявся лексикографічним рівнем «Практичний російсько-український словник» (1926), складений харківськими філологами М. Йогансенем, М. Наконечним, К. Німчиновим, Б. Ткаченком. Перекладні словники... сприяли кодифікації лексичних норм української літературної мови» (Єрмоленко 2000: 240).

Характеризуючи лексикографічний процес перших десятиліть ХХ ст., варто відзначити такі його ознаки, як локальний характер, відсутність централізованої установи, яка б здійснювала планування лексикографічної роботи й нормалізаційну роботу. Науково-практична діяльність мовознавців 20–30 рр. кардинально змінила мовну ситуацію. Активізація лексикографічної практики сприяла внормуванню й кодифікації української мови у двох напрямках – суто національному, із наданням переваги українським відповідникам, та європейському – із використання іншомовних слів та елементів. Заслуга мовознавців ХФШ, учених ВУАН полягає в тому, що вони виробили методологію та методику лексикографічної діяльності, створивши неперевершений доробок; заклали теоретичні основи й здійснили практичну реалізацію нормування української літературної мови, ухваливши єдиний правопис 1929 р.

СКОРОЧЕННЯ

ХФШ – Харківська філологічна школа

ХІФТ – Харківське історико-філологічне товариство

ХУ – Харківський університет

ЛІТЕРАТУРА

Бевзенко 1991: Бевзенко, С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. Київ: Вища школа, 1991.

Булаховський 1957: Булаховський, Л. А. Рец. на: Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років. Київ: вид-во УН УРСР, 1957.

Василенко 1902: Василенко, В. И. К вопросу о толковомъ словаре украинской народной терминологии. Докладъ. – В: Сборник Харьковского историко-филологического общества. Харьков, 1902, т. 13, ч. 11, с. 59 – 71.

Гавриш 2000: Гавриш, І. В. Розвиток українського наукового стилю 20–30-х рр. ХХ ст. (на матеріалі науково-технічних текстів). Автореф. дис. канд. філолог. наук. Харків, 2000.

Єрмоленко 2000: Єрмоленко, С. Я. Кодифікація норми. – У: Українська мова. Енциклопедія. За ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. Київ: „Укр. Енциклопедія“ ім. М. П. Бажана, 2000.

Жовтобрюх 1991: Жовтобрюх, М. А. Нариси історії українського радянського мовознавства (1918-1941). Київ: Наукова думка, 1991.

Зубков 2000: Зубков, М. Лексикографічний дебют М. Наконечного. – Вісник Харківського національного університету. Серія: Філологія, 2000, № 491, с. 28 – 33.

Кочан 2011: Кочан, І. М. Українські термінологічні словники 20-х років ХХ століття з позицій сьогодення. – Термінологічний вісник, 2011, № 1, с. 156 – 162.

Кравченко 2009: Кравченко, Є. Сучасна літературна норма як відображення нової парадигми соціуму. – Лінгвістичні студії, 2009, випуск 19, с. 236 – 241.

Лисиченко 2015: Лисиченко, Л. А., Лисиченко, Ю. Т. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків: ХІМТ, 2015.

Лукінова 2014: Лукінова, Т. Б. Академік Л. А. Булаховський і нормування української літературної мови. – У: Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур, 2014, вип. 24, с. 98 – 104.

Мацюк 2003: Мацюк, Г. Теорія української літературної мови: етапи формування і перспективи розвитку. – Українська мова, 2003, № 1 (6), с. 27 – 39.

Мельник 2010: Мельник, Т. П. Процеси унормування лексики української мови у 20–30 рр. ХХ століття. Дис. ... канд. філолог. наук. Тернопіль, 2010.

Процик 2004: Процик, І. Українська фізична термінологія на зламі ХІХ–ХХ століть. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004.

Тараненко 2000: Тараненко, О. О. Українська лексикографія 1917 – кінця 20 ст. – У: Українська мова. Енциклопедія. За ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. Київ: „Укр. Енциклопедія“ ім. М. П. Бажана, 2000, с. 465 – 466.

Усатюк 2010: Усатюк, О. З історії формування джерельної бази словників української ділової мови ХХ ст. – Наукові записки. Філологічні науки, 2010, т. 111, с. 56 – 60.

Холодний 1928: Холодний, Г. До історії організації термінологічної справи на Україні. – Вісник інституту української наукової мови, 1928, вип. 1, с. 9 – 20.

Чапленко 1970: Чапленко, В. Історія нової української літературної мови. Нью-Йорк, 1970.

Чугуй 2015: Чугуй, Т. О. Внесок Харківського університету в розвиток української культури другої половини ХІХ–початку ХХ ст. – У: Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу заснування ХНУ ім. В. Н. Каразіна). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015, с. 19 – 32.

Шевельов 2002: Шевельов, Ю. Портрети українських мовознавців. Київ: ВД „Києво-Могилянська академія“, 2002.

Шевельов 2008: Шевельов, Ю. Українська мова в першій половині двадцятого ст. (1900 – 1941): Стан і статус. – У: Шевельов Ю. Вибрані праці. Кн. І. Мовознавство. Упоряд. Л. Масенко. Київ: ВД „Києво-Могилянська академія“, 2008, с. 26 – 279.

Шерех 1998: Шерех, Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус. – У: Поза книжками і з книжок. Київ: Час, 1998, с. 281– 392.

ДЖЕРЕЛА

ІУС ІУНМ 1928: Інструкція для укладання словників ІУНМ. – Вісник Інституту української наукової мови, 1928, вип. І, с. 66 – 73.

КУРСТПГ: Дубняк, К. Короткий українсько-російський словник термінів природознавства та географії. Миргород, 1917.

ОТСНТТ: Василенко, В. И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. – В: Сборник Харьковского историко-филологического общества. Харьков, 1902, т. 13.

ПРУС: Йогансен, М., Наконечний, М., Німчинов, К., Ткаченко, Б. Практичний російсько-український словник. Дніпропетровськ: ДВУ, 1926.

РУС 24 – 33: Російсько-український словник. В 4-х т. За ред. А. Кримського та С. Єфремова. Київ, 1924 – 1933.

РУСТПГ: Дубняк, К. Російсько-український словничок термінів природознавства та географії. 2-ге вид. Кобеляк, 1917.

РУСТФХ: Вікул, М. Російсько-український словник термінів фізики і хімії. Гадяч, 1918.

СУМГ: Словарь української мови. В 4-х т. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Київ, 1907 – 1909.

СУМЯ: Яворницький, Д. Словник української мови. Т. 1 (А–К). Катеринослав: Видання видавництва „Слово“, 1920.